

Acta Albaruthenica

5'
2005

БЕЛАРУСКІ РЭСПУБЛІКАНСКІ ФОНД
ФУНДАМЕНТАЛЬНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ

ГА "МІЖНАРОДНАЯ АСАЦЫЯЦЫЯ БЕЛАРУСІСТАЎ"

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ

ПОЛЬСКІ ІНСТЫТУТ У МІНСКУ

ACTA ALBARUTHENICA

Навуковы зборнік

5' 2005

Мінск
ВТАА "Права і эканоміка"
2005

УДК 883.2(09)(082)
ББК 83.3(4Бел)я43
А91

Пад агульнай рэдакцыяй

Міколы Хаўстовіча, Аляксандра Баршчэўскага, Сяргея Запрудскага

Рэдакцыйная калегія:

Аляксандар Баршчэўскі, Сяргей Важнік, Сяргей Запрудскі, Сяргей Кавалёў,
Цэзары Карпіньскі, Адам Мальдзіс, Рышард Радзкі, Міхал Саевіч,
Мікола Хаўстовіч, Анна Энгелькінг

Рэцэнзенты:

доктар філалагічных навук Генадзь Кісялёў,
доктар філалагічных навук Барыс Норман

- A91 **Acta Albaruthenica:** Навуковы зборнік / Пад агульн. рэд. М. Хаўстовіча, А. Баршчэўскага, С. Запрудскага. Выпуск пяты. – Мн.: Права і эканоміка, 2005. – 284 с.
ISBN 985-442-207-0.

У пяты выпуск навуковага зборніка “Acta Albaruthenica” ўвайшлі артыкулы навукоўцаў з Беларусі, Польшчы, Аўстрыі, Венгрыі і Германіі, прысвечаныя актуальным пытанням беларуска-польскіх літаратурных, культурных і моўных сувязяў.

УДК 883.2(09)(082)
ББК 83.3(4Бел)я43

Выдадзена пры падтрымцы
Беларускага рэспубліканскага фонда фундаментальных даследаванняў,
Польскага Інстытута ў Мінску,
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

© БДУ, 2005

© Афармленне. ВТАА “Права і эканоміка”, 2005

ISBN 985-442-207-0

ЗМЕСТ

Цэзары Карпіньскі. Вітальнае слова	5
--	---

“ПАМЕЖЖЫ МОЎ – ПАМЕЖЖЫ КУЛЬТУР (ДАСЛЕДЧЫКІ І ТВОРЦЫ): ЭЛЬЖБЕТА СМУЛКОВА”

Адам Мальдзіс. Інспіратар аб’яднання беларусістаў	7
Павел Міхайлаў. Беларуская акцэнталогія – гісторыя і сучасны стан	10
Інэса Кур’ян. Беларуска-польскае моўнае памежжа. Праблема навуковага падыходу	17
Генадзь Цыхун. На лінгвістычным сумежжы	22
Эльжбета Смулкова. Думаючы пра памежжа	26

ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

Аляксандар Баршчэўскі. Царская й савецкая рэчаіснасьць ва ўспамінах айца Язэпа Германовіча “Кітай – Сібір – Масква”	31
Ірына Багдановіч. Беларусь у паэтычнай інтэрпрэтацыі Яна Булгака (паэма “Моја ziemia”, 1919)	38
Ванда Бароўка. Мастацкі этнаграфізм у беларускай і польскай прозе XX стагоддзя	44
Katarzyna Bortnowska. Twórczość Andreja Chadanowicza w kontekście pokoleniowym – białoruskie net pokolenie literackie	50
Ірына Бурдзялёва. Міфалагема “залатога веку” ў творчасці сентыменталістаў	55
Сяргей Кавалёў. Рыцарскі раман у беларускай літаратуры	60
Вольга Крычко. Царкоўнаславянскае красамоўства св. Кірылы Тураўскага ў польскай медыявістыцы	73
Irina Lappo. Konfrontacje z tradycją: polska recepcja teatru białoruskiego	78
Ганна Навасельцава. Вобраз Маці-Радзімы ў творчасці Адама Міцкевіча і Яна Баршчэўскага	90
Павел Навойчык. Польская паэзія на старонках “Нашай нівы”	95
Надзея Панасюк. Сувязь Марыі Родзевіч з Беларуссю і беларускай культурай	99
Наталля Русецкая. Фунеральная паэзія Ф.У. Радзівіл	104
Beata Siwek. „Wodguk minulasci łuby i sneŭny ...”: Poezja Larysy Henijusz wobec problematyki przemijania	111
Зося Тычына. Сон як мастацкі прыём ва “Успамінах квестара” Ігната Ходзькі	116
Мікола Хаўстовіч. Людвік Штырмер і станаўленне беларускага літаратурна- грамадскага руху ў 40-я гг. XIX ст.	121
Tomasz Wielg. Specyfika kategorii czasu i przestrzeni w prozie Wasila Bykawa	127

ГІСТОРЫЯ І КУЛЬТУРА

Anna Engelking. Czy język jest wartością podstawową kultury białorusinów Białostocczyzny? ...	134
Andrei Khasanau. Zmiany społecznego statusu miejskiej i wiejskiej ludności Wielkiego Księstwa Litewskiego w XV–XVI w.	141
Уладзімір Падалінскі. Палітычная эліта Вялікага Княства Літоўскага ў пачатку панавання Жыгімонта Вазы (1588–1591 гг.)	147

<i>Рышард Радзік</i> . Аб'яднанне Беларусі і Расіі ў беларускіх сацыялагічных даследаваннях	156
<i>Александр Самович</i> . К вопросу о судьбах польских военнопленных 1831 г.	164
<i>Алесь Смальянчук</i> . Вобраз палякаў і Польшчы ў сучаснай беларускай гістарыяграфіі.....	166
<i>Dariusz Tarasiuk</i> . Rada polska ziem białoruskich (1917-1918)	172
<i>Сяргей Шыдлоўскі</i> . Шляхецкі этас у творах А. Міцкевіча “Пан Тадэвуш” і Я. Баршчэўскага “Шляхціц Завальня”	177
<i>Katarzyna Waszczyńska</i> . Tożsamość narodowa Białorusinów – współczesne znaczenie „bycia Białorusinem” oraz droga do „bycia świadomym Białorusinem”	182
<i>Юры Вашкевіч</i> . Шляхта Беларусі ў XIX стагоддзі	187

МОВАЗНАЎСТВА

<i>Ніна Баршчэўская</i> . Погляд беларускай эміграцыі на польска-беларускія моўныя ўзаемаўплывы ў XV–XIX стагоддзях	196
<i>Hermann Bieder</i> . Polsko-białoruski kontakt językowy w zakresie terminologii językoznawczej (na materiale <i>Беларускай граматыкі для школ</i> В. Тарасzkiewiczа)	203
<i>Ядвіга Казлоўская-Дода</i> . Спражэнне дзеясловаў у польскай гаворцы некалькіх вёсак Воранаўскага раёна.....	212
<i>Halina Jóźwiak</i> . O strukturze wypowiedzi pytających bez słowa pytajnego języka białoruskiego oraz rosyjskiego	221
<i>Роланд Марці</i> . Алфавіт і правапіс – лінгвістычны і сімвалічны аспекты (лацініца).....	230
<i>Ганна Мезенка</i> . Прозвішчы жыхароў Віцебшчыны: учора і сёння	238
<i>Ніна Мячкоўская</i> . Беларускі нацыянальны тэатр і моўныя арыенціры “Нашаніўскага” Адраджэння	244
<i>Мікалай Прыгодзіч</i> . Леў Шаkun як даследчык беларуска-польскіх моўных узаемаадносін.....	256
<i>Michał Sajewicz</i> . Wpływ polszczyzny na system antroponimiczny nadnarwiańskich gwar białoruskich Białostocczyzny	259
<i>Bazyli Tichoniuk</i> . Drugi tom <i>Biełaruskaj antrapanimii</i> Mikołaja Biryły – słownik apelatywów czy przezwisk?	265
<i>Сяргей Важнік</i> . Праект беларуска-польскага сінтаксічнага слоўніка.....	269
<i>András Zoltán</i> . Węgiersko-polsko-białoruskie związki językowe i kulturalne za czasów Stefana Batorego	279

András Zoltán

WĘGIERSKO-POLSKO-BIAŁORUSKIE ZWIĄZKI JĘZYKOWE I KULTURALNE ZA CZASÓW STEFANA BATOREGO

Związki węgiersko-białoruskie są zaświadczone już od średniowiecza, chociaż w wyniku bardzo ścisłych kontaktów węgiersko-polskich były one traktowane raczej jako część tych ostatnich lub co najwyżej jako składnik kontaktów węgiersko-litewskich. Ciekawym i ważnym świadectwem tych kontaktów jest zachowany w jednej z węgierskich kronik tekst przysięgi Kiejstuta z roku 1351, ogłoszonej przed królem węgierskim po białorusku, wraz z jej tłumaczeniem łacińskim („*Rogachina roznenachy gospanany: quod interpretatur: Deus ad nos et animas, cornutum respice, iuramentum per nos promissum hodie persolutum*” [zob. Chronicon Dubnicense 1884, 161 {f. 79b}], chociaż „tekst białoruski <...> węgierski sprawodawca walnie popsuł” [Brückner 1980, 145] i nie poddaje się on jednoznacznej interpretacji. Niemniej jednak świadczy ten króciutki tekst o tym, że – jak zauważył w swoim czasie Aleksander Brückner – „ów Kiejstut, najwybitniejszy Litwy pogańskiej przedstawiciel, nie po litewsku, lecz, o zgrozo, po białorusku rotę przysięgi wraz ze swymi odprawia” [Brückner 1980, 145].

Najbardziej ożywionym okresem dawnych związków węgiersko-białoruskich były niewątpliwie czasy Stefana Batorego (1576–1586), kiedy to Białorusini i część Węgrów (mieszkańcy Siedmiogrodu i niektórych sąsiednich terenów wschodnich Węgier) znajdowali się pod panowaniem wspólnego władcy. W związku z wojną moskiewską (1579–1582) król dużo czasu spędzał na Litwie, później też często przebywał na ziemiach białoruskich Wielkiego Księstwa Litewskiego. Zbiorowa pamięć Białorusinów przechowała króla Stefana jako figurę pozytywną [por. Котлярчук 2000]. Przy kontaktach węgiersko-białoruskich chodziło oczywiście nie tyle o króla, lecz raczej o tysiące Węgrów, którzy walczyli w szeregach Batorego [por. Divéky 1935], biorąc udział w jego zwycięskich akcjach wojennych, w wyniku których zostały zwrócone WKL jego dawne tereny etnicznie białoruskie (np. Połock). W rezultacie tych kontaktów do języka starobiałoruskiego zostało zapożyczonych kilka wyrazów węgierskich:

антелокгъ ‘rodzaj beczi’ (1583: Крыштофъ Заливский ... мель вина полкуфковъ 12 и антелокги 2 – [Гістарычны слоўнік 1980, 121]) < węg. *antalag* ~ *átalag*. Wyraz ten jest znany też w polszczyźnie (*antał, antalek, jantolek, hantolek*), ale jako wyraz pospolity jest tam zaświadczony dopiero od końca XVIII wieku, chociaż jako nazwisko spotyka się już od początku XVII wieku [Wołosz 1, 226, vö. Hollós 1996, 71–72]. A.M. Bulyka początkowo [Булыка 1972, 25] był skłonny uważać wyraz starobiałoruski za bezpośrednią pożyczkę z węgierskiego, później jednak [Булыка 1980, 155] – mimo znacznej różnicy chronologicznej – uważał pośrednictwo polskie za możliwe. Oprócz chronologii za bezpośrednim zapożyczeniem z węgierskiego do starobiałoruskiego przemawia dźwięczna spółgłoska [g] (w zapisie *кз*) w starobiałoruskim wobec bezdźwięcznego [k] w języku polskim [por. Zoltán 2003, 493]. Wyraz ten przedostał się też do języka litewskiego (*antālikas* [por. Laczházi 2003, 238]).

багказыя ‘rodzaj sukna’ (1579: жупан [...] *багказыю* подшит – [Гістарычны слоўнік 1982, 180; Булыка 1972, 35] < pol. *bagazyja* (1574, [Булыка 1980, 113]) < węg.

bagazia [Wołosz 1, 228; Etymologisches Wörterbuch 1993, I, 67–68; por. też Kniezsa 1955, 71; A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1967, I, 215].

капты (капцы) ‘karpie’ (1578: боты саеяновыя и *капцы* – [Гістарычны слоўнік 1982, XIV, 272] < węg. *karca* [Булыка 1972, 139; Булыка 1980, 113]; pol. *karpie* jest zaświadczone od r. 1586 [Wołosz 1991, I, 264].

палаш ‘pałasz’ (1582: згинул *палаш* – [Булыка 1972, 234] < węg. *pallos* [Этымалагічны слоўнік 1978, VIII, 128], pol. *pałasz* jest zaświadczone dopiero od XVII w. [Wołosz 1991, I, 228; Hollós 1996, 49]. Uważam, że postać fonetyczną wyrazu polskiego najłatwiej wytłumaczyć, jeżeli przyjmie się, że pochodzi on z węgierskiego za pośrednictwem białoruskim – w tym wypadku druga samogłoska *a* byłaby świadectwem akającej wymowy białoruskiej.

чekanь ‘czekan’ (1582: видел есьми рану на персяхъ ... *чеканомъ* пробитую – [Булыка 1972, 195] < pol. *czekan* 1595 ~ *czakan* 1564 [Słownik polszczyzny 1966, IV, 123] < węg. *csákány* [Brückner 1927, 75]; inaczej Sławski (z tureckiego: [Sławski 1952, I, 115], Bańkowski („z niejasnego źródła bałkańskiego”, [Bańkowski 2000, I, 221] i niektórzy inni etymolodzy polscy; Wołosz [Wołosz 1991, I, 244–245] przyjmuje węgierskie pochodzenie wyrazu polskiego.

чуза ‘rodzaj kaftanu’ (1582: взяли дей ему *чузу* – [Булыка 1972, 358] < pol. *czuha* 1568 [Słownik polszczyzny 1966, IV, 260] < węg. *csuha* [Brückner 1927, 81; Wołosz 1991, I, 247]; inaczej – z ukraińskiego – [Bańkowski 2000, I, 237].

Na ogół przypuszcza się, że słownictwo węgierskie zostało zapożyczone do języka starobiałoruskiego za pośrednictwem polskim; w niektórych wypadkach jednak, kiedy dany wyraz węgierski jest zaświadczony w zabytkach starobiałoruskich znacznie wcześniej niż w polskich (jak to ma miejsce w przypadku wyrazów *антелокъ* i *палаш*), z dużym stopniem prawdopodobieństwa mamy do czynienia z bezpośrednimi białoruskimi pożyczkami z węgierskiego. W przypadku wyrazów *капты (капцы)*, *бакгазыя* ~ *бакгазия*, *чekanь* można przyjąć co najmniej paralelne zapożyczenie do białoruskiego i polskiego z węgierskiego.

Wyrazy te (jak i ich odpowiedniki polskie) są w języku białoruskim już przestarzałe, używa się ich najwyżej jako historyzmów. Do aktywnego słownictwa języka białoruskiego należy natomiast do dziś wyraz *шэраг* ‘szereg’, zapożyczony z węgierskiego w końcu XVI wieku. Nowsze (XX w.) zapożyczenia z węgierskiego przedostają się do współczesnej białoruszczyzny już przeważnie za pośrednictwem języka rosyjskiego (*гуляш*, *леча*, *чардаш* [por. Zoltán 1995]).

Najważniejszym zabytkiem węgiersko-polsko-białoruskich związków literackich jest starobiałoruska *Historia o Attyli* (*Исторыя о Атыли королі угорьскомъ*) zachowana w składzie rękopisu nr 94 Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu (tzw. *Познанский сборник*), pochodzącego z ok. 1580 r. Jest to przekład z polskiego, mianowicie z krakowskiego druku z 1574 r. pt. *Historia spraw Atyle Krolá Węgierskiego*, przetłumaczonego z kolei z łaciny przez Cypriana Bazylika. Autorem oryginału łacińskiego był węgierski humanista Miklós Oláh (w źródłach łacińskich: Nicolaus Olahus, 1493–1568). Utwór Oláha opowiadający w duchu humanizmu historię Hunów (rozumianą jako wstęp do historii Węgrów) został po raz pierwszy wydany w Bazylei w r. 1568 [por. Brückner 1886]. Jest to chronologicznie pierwszy przekład z literatury węgierskiej (utworu pisanego wprawdzie nie w języku węgierskim, lecz łacińskim) zarówno na język polski, jak i na starobiałoruski. Pojawienie się przekładu polskiego w 1574 r. było niewątpliwie związane z zabiegami Batorego o tron polski. Przypuszczenie to, wysunięte już wcześniej w literaturze przedmiotu [Kot 1956,

zabytek ten zajmie swoje zasłużone miejsce w badaniach nad węgiersko-polsko-białoruskimi związkami kulturalnymi.

Literatura

- Bańkowski A.** Etymologiczny słownik języka polskiego. T. I–. Warszawa: PWN, 2000–.
- Бразуноў А.У.** Перакладны рыцарскі і гістарычны раман Беларусі XV–XVI стст.: еўрапейскі кантэкст, трансфармацыя і эвалюцыя жанру. Аўтарэферат дысертацыі на атрыманне вучонай ступені кандыдата філалагічных навук. Мінск, 2002.
- Бразуноў А.** [omówienie pracy: Zoltán 2004] // Беларускі Гістарычны Агляд – Belarusian Historical Review 10/1–2 (18–19), Менск, Снежань 2003, 284–290 (<http://kamunikat.net.iig.pl/www/czasopisy/bha/10-1-2/16.htm>).
- Brückner A.** Ein weissrussischer Codex miscellaneus der Gräfllich-Raczyński'schen Bibliothek in Posen // Archiv für slavische Philologie 9 (1886). 345–391.
- Brückner A.** Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 1927.
- Brückner A.** Mitologia słowiańska i polska. Wstęp i opracowanie Stanisław Urbańczyk. Warszawa, 1980.
- Булыка А.М.** Даўня запазычанні беларускай мовы. Мінск, 1972.
- Булыка А.М.** Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст. Мінск, 1980.
- Chronicon Dubnicense.** Recensuit et praefatus est M. Florianus. Quinque-Ecclesiis 1884 (= Historiae Hungaricae fontes domestici. Pars prima. Scriptores. Volumen III).
- Adrien de Divéky.** Les Hongrois en Pologne à l'époque d'Etienne Báthory // Etienne Báthory, roi de Pologne, prince de Transylvanie. Cracovie 1935, 105–132.
- Этымалагічны слоўнік** беларускай мовы. Т. I–. Мінск, 1978–.
- Etymologisches Wörterbuch** des Ungarischen I–III. Hrsg. Loránd Benkő. Redakteure: Károly Gerstner, Antónia S. Hámori, Gábor Zaicz. Budapest, 1993–1997.
- Sante Gracioti.** L'«Athila» di Miklós Oláh fra la tradizione italiana e le filiazioni slave // Venezia e Ungheria nel Rinascimento. A cura di Vittore Branca. Firenze 1973, 275–316.
- [Hollós]** Az orosz szókincs magyar elemei. Budapest, 1996.
- Гістарычны слоўнік** беларускай мовы. Т. I–. Мінск, 1982–.
- Knieza István.** A magyar nyelv szláv jövevényszavai I/1–2. Budapest, 1955.
- Kot S.** Nieznany poeta polski XVI wieku // Zeitschrift für Slavische Philologie 25 (1956). 113–150.
- Котлярчук А.** Король Стефан Баторий в народной культуре белорусов // Studia Russica XVIII. Budapest, 2000, 375–380.
- Laczházi Aranka.** Венгерские элементы в лексике литовского языка // Miscellanea Corviniana. Köszöntő könyv Hollós Attila 70. születésnapjára. Szerk. Abonyi Réka, Janurik Szabolcs és Zoltán András. Budapest, 2003, 236–243. (Tylko internet: <http://www.btk.elte.hu/eastslav/a33.rtf>; <http://www.btk.elte.hu/slav/kelet/publ.shtml>)
- Mazurkiewicz R.** [omówienie pracy: Zoltán 2004] // Język Polski 85 (2005). 135–139.
- Паляшчук Н.** “Гісторыя пра Атылу”: новае ў даследаванні // Голас Радзімы. № 22–25 (17 чэрвеня 2004 года). (http://belarus21.by/gazeta/article_browse.php?id=824)
- Прыгодзіч М.Р.** [omówienie pracy: Zoltán 2004] // Веснік Беларускага дзяржаўнага універсітэта. Серыя 4: Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. Мінск 2004. № 3. С. 124–125.
- Słownik polszczyzny** XVI w. T. I–. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1966–.
- Sławski F.** Słownik etymologiczny języka polskiego. T. I–. Kraków, 1952–.
- Старавойтава Н.П.** Беларуская перакладная аповесць эпохі Адраджэння (тэксталогія і стыль перакладу). Аўтарэферат дысертацыі на атрыманне вучонай ступені кандыдата філалагічных навук. Мінск, 2004.
- Старавойтава Н.** Мянгографія Андраша Золтана о польском и белорусском переводах “Аттилы” М. Олаха – взгляд из Беларуси // Studia Russica XXII. Budapest, 2005 [w druku].

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–IV. Főszerk. Benkő Loránd. Szerk. Kiss Lajos, Papp László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1984.

Веселовский А.Н. Изъ истории романа и повѣсти. Санктъ-Петербургъ, 1888 (= Сборникъ Отдѣленія русскаго языка и словесности 44/3).

Wotosz R. Wyrazy węgierskie w języku polskim. Cz. 1–2 // *Studia Slavica Hung.* 35 (1989) 215–317, 37 (1991–92) 3–27.

Zoltán A. [omówienie pracy:] A.M. Булыка, Слоўнік іншамоўных слоў. Мінск: “Народная асвета”, 1993 // *Studia Slavica Hung.* 40 (1995) 392–396.

Zoltán A. Rekonstrukcja zaginionych fragmentów Bazylikowego przekładu *Athili* M. Oláha (1574) // *Studia Slavica Hung.* 46 (2001) 13–23.

Zoltán A. “Athila” M. Oláha w przekładzie polskim i białoruskim (Z wyników analizy porównawczej słownictwa // Wielojęzyczność i wielokulturowość na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej Białystok–Supraśl, 27–29 maja 2002. Pod redakcją Zofii Abramowicz. Białystok: LIBRA, 2002 (= *Studia Slawistyczne* 3), 15–20.

Zoltán A. Слова венгерского происхождения в белорусском языке: устные заимствования эпохи Стефана Батория // *Studia Russica* XX. Budapest, 2003, 492–494.

Zoltán A. Oláh Miklós *Athila* című munkájának XVI. századi lengyel és fchérorsz fordítása – “Athila” M. Олаха в польском и белорусском переводах XVI века. Nyíregyháza, 2004 (= *Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae* 6).